

будет найти отели без «русских туристов» [Электронный ресурс] / AIN.UA. – Режим доступа: <http://ain.ua/2014/03/21/516919>. 12. КППФ требует закрыть музей «Пермь-36» [Электронный ресурс] / ООО «Информационная группа 59». – Режим доступа: <http://59.ru/text/newsline/798090.html?full=3%20target=>. 12. Футболістку женской сборной Украины исключили из команды за оскорбление национальной символики [Электронный ресурс] / Украина без цензуры. – Режим доступа: <http://www.ua-ru.info/news/17518-futbolistku-zhenskoy-sbornoy-ukrainy-isklyuchili-iz-komandy-za-oskorblenie-natsionalnoy-simvoliki.html>.

УДК 323.1

В. М. СПИВАК

ПОЛІТИКА ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В СИСТЕМІ СКЛАДОВИХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ НАСЕЛЕННЯ

Аналізуються проблеми політики охорони здоров'я в Україні та у світі в умовах глобальних викликів та зароз. Розглянуто цінності пріоритетів сучасних процесів формування людського капіталу, стало розвинуто та політики охорони здоров'я, зміни її парадигми. Обґрунтовано необхідність зміни політики охорони здоров'я в Україні з урахуванням тенденцій і практик у глобальному світі та національних особливостей.

Ключові слова: глобалізація, політика охорони здоров'я, людський капітал, сталий розвиток.

Спивак В. Н. Политика охраны здоровья в системе составляющих обеспечение социального благосостояния населения

Анализируются проблемы политики в области охраны здоровья в Украине и в мире в условиях глобальных вызовов и угроз. Рассмотрены ценности приоритетов современных процессов формирования человеческого капитала, устойчивого развития и политики охраны здоровья, изменений ее парадигмы. Обоснована необходимость изменения политики охраны здоровья в Украине с учетом тенденций и практик глобального мира и национальных особенностей.

Ключевые слова: глобализация, политика охраны здоровья, человеческий капитал, устойчивое развитие.

Spivak Viktor. Policy of health care in the system of constituents providing social welfare of population

The problems of policy are analyzed in the area of health care in Ukraine and in the world in the conditions of global challenges and threats.

The values of priorities of modern processes of formation of human capital, steady development and policy of health care, changes of its paradigm are considered. The necessity of change of policy of health care in Ukraine taking into account tendencies and practices of the global world and national features are grounded.

Key words: globalization, policy of healthcare, human capital, steady development.

Третє тисячоліття супроводжує Україну, як і багато інших країн глобального світу, новими проблемами, які нерозривно пов'язані із забезпеченням здоров'я людини, її безпечного існування. Нерозуміння цих про-

блем, ігнорування ними чи їх замовчування є небезпечним і безперспективним, призводить до хаосу, зростання глобальних викликів. Відтак виокремлення політичної складової глобалізації, політико-правового і соціокультурного її вимірів дає можливість руху до поступового вироблення основи для утвердження політичної стабільності в умовах глобального багатополярного світу, ефективної протидії глобальним викликам і загрозам, формування цінностей майбутньої цивілізації. Саме це дає можливість і обумовлює необхідність говорити про політику охорони здоров'я на локальному рівні, формувати її змістовне наповнення та запроваджувати її реально виконання з урахуванням глобальних проблем.

Науковий пошук, дослідження різних складових політики в галузі охорони здоров'я послідовно здійснювали як зарубіжні так і вітчизняні дослідники. Серед них А. Вялкова, З. Гладун, Д. Карамішев, В. Лехан, Б. Леві, В. Москаленко, Н. Нижник, Т. Попченко, Я. Радиш, Т. Семігіна, В. Сідель, І. Солоненко, О. Худоба та ін., але проблема ефективної політики охорони здоров'я не втрачає актуальності, а навпаки, з часом все більш актуалізується. Більшість дослідників зосереджують увагу на заходах та прийомах державного управління, змісті державних програм, залишаючи поза увагою інституційні, ідеологічні організаційно-правові та структурні чинники політики, участь неурядових та міжнародних акторів у політиці охорони здоров'я. В Україні дана проблематика значно актуалізується у зв'язку із започаткуванням нового етапу суспільно-політичних реформ, реальних кроків до сприйняття практик євроінтеграційного розвитку.

У сучасному світі спостерігається глобалізація проблем здоров'я, які при цьому надмірно політизуються, зазначає в одній із своїх праць Т. Семігіна. Епідемії ВІЛ/СНІДу, тютюнопаління та наркоманії, туберкульозу, гепатитів, ожиріння тощо у різних країнах стали предметом політичних дискурсів на національних та глобальному рівнях. З іншого боку, до розв'язання проблем охорони здоров'я дедалі активніше долучаються наддержавні структури та міжнародні громадські організації, які відіграють роль глобальних акторів політики охорони громадського здоров'я. Проте впровадження міжнародних зобов'язань, стандартів, програм та модельного законодавства сфери охорони здоров'я у конкретних країнах значною мірою залежить не від доцільності соціально-медичних втручань, а від ендогенних політичних чинників – локального контексту, соціокультурних і політичних традицій, ідеологічних уподобань. Такі модерні політичні інновації спонукають до глибшого осмислення процесів взаємовідносин між національними і наднаціональними політичними інститутами у сфері охорони здоров'я, сучасних тенденцій урядування і впливу глобальних ініціатив на конкретні сфери політики, взаємодії між національними та локальними ініціативами щодо охорони здоров'я, глобальними ідеями та місцевим, локальним середовищем їх втілення, тобто процесів глокалізації (від англ. – глобальний та локальний)!

Державна політика в галузі охорони здоров'я нерозривно пов'язана в сучасних цивілізованих країнах з діяльністю влади. Охорона здоров'я є важливою складовою соціальної політики, засобом легітимації влади, адже там, де знижується якість життя, зростає суспільна напруга, незадоволення населення і можлива дестабілізація політичної ситуації. Натомість

ефективна політика охорони здоров'я, внаслідок якої підвищується тривалість життя, рівень фізичного і психічного здоров'я населення, скорочується кількість хронічних хворих, забезпечується якісна медична допомога, не тільки посилює суспільну стабільність, сталий розвиток соціально-політичної системи, а й свідчить про турботу влади стосовно належних умов життя у державі, підвищує довіру громадян до влади. Тому цілком закономірним вбачається зв'язок політики охорони здоров'я з такими процесами як формування людського капіталу суспільства, сталого розвитку та іншими пріоритетами глобального світу.

Слід відзначити, що сформовані протягом кількох останніх десятиліть концепції людського розвитку і концепція людського капіталу мають чимало спільних ознак, однак не є тотожними. Людський розвиток є ширшим поняттям, ніж людський капітал. Останній є складовою людського розвитку. Людський розвиток розглядається як процес зростання людських можливостей, який забезпечується певними факторами: політична свобода, вільна думка, суспільна повага, права людини, здорове довкілля. У концепції людського розвитку успішна людина розглядається як мета, а забезпечення її добробуту є кінцевим завданням, людський потенціал при цьому розглядається невід'ємним компонентом добробуту.

Нині немає однастайності серед дослідників у визначенні поняття «людський капітал», але в основу його розуміння покладено такі ознаки як здібності, знання, талант людини, котрі можуть за потреби вдосконалюватися, перетворюватися на знання та фізичні переваги, в загальному збільшуючи її можливості. У концепції людського капіталу інвестиції в людину розглядаються передусім як засіб збільшення продуктивності праці та доходу, і саме цим визначається їхня економічна ефективність². Без сумніву концепція людського капіталу є найбільш перспективним напрямком розвитку економічної науки, яка з часом змістовно збагачується у зв'язку з тим, що на зміну переважно фізичній праці приходить інтелектуальна, високу цінність представляє нині висококваліфікована робоча сила, провідним ресурсом стають знання.

Альтернативні концепції людського капіталу намагаються врахувати весь спектр якостей людини, які можуть приносити доходи і які не враховувалися при традиційному підході: знання, фізіологічний та психологічний стан, мобільність, досвід, мотивації та ін. В інтегральному вигляді поняття «людський капітал» можна визначити як сформований або розвинений в результаті інвестицій і накопичений людьми (людиною) деякий запас здоров'я, знань, навиків, здібностей, мотивацій та інших продуктивних якостей, який цілеспрямовано використовується в тій або іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці і завдяки цьому впливає на збільшення доходів його власника. Багатофакторне моделювання людського капіталу не може проводитися без врахування сучасних загроз на національному рівні, які виникають у таких сферах як зайнятість, науково-технічна діяльність, освітня, міграційна, культурна, мотиваційна, демографічна, екологічна, політична. Не випадково окремі експерти тривожно і аргументовано заявляють про те, що людський капітал України може вичерпатися швидше за природні багатства³, не безпідставно говорять про зниження загального рівня людського капіталу і одно-

часно зростання конкуренції на нього. Підвищення рівня людського капіталу суспільства не уявляється без ефективної політики охорони здоров'я.

В Україні концепція людського капіталу є визнаною, однак не стала головною і визначальною в її використанні. Однак інноваційний шлях розвитку не уявляється нині без розвитку людського капіталу та людського потенціалу взагалі. Очевидно виникнення цієї теорії та її активне використання обумовлене соціально-економічним та культурним розвитком, а в умовах глобальних трансформаційних змін пред'являє нові вимоги до всіх без винятку суб'єктів відносин: людини, суспільства, бізнесу, місцевих громад, держави. Вирішення проблем пов'язаних з формуванням і розвитком людського капіталу на національному рівні, на наш погляд, першочергово зводиться до таких завдань.

1. Забезпечення діалогу влади і суспільства у вирішенні суспільно значимих цілей, зокрема досягнення синергії зусиль в актуалізації теорії і практики концепції людського капіталу. Результатом спільних дій влади і суспільства мають стати як фактори забезпечення політичної стабільності, взаємної довіри влади і суспільства, так і чіткі пріоритети державної політики формування людського капіталу, інвестування у всебічний розвиток людини. Серед чисельних невизначеностей глобального світу, в Україні роками існує політична невизначеність, пов'язана з очікуванням тих чи інших змін після виборів, підписання угоди про Асоціацію з ЄС, надходження інвестицій та ін. Саме держава, на наш погляд, має створювати економічні стратегії та стратегічні програми розвитку людського капіталу, робити перші інвестиції у цей ресурс та визначати пріоритети його розвитку. В умовах формування глобальної свідомості стратегічним завданням є виховання «нового мислення» людей, що передбачає поєднання теорії людського капіталу з іншими теоріями, розробку і запровадження цільових проектів і програм спрямованих на виховання звички до здорового способу життя (в розумінні фізичного і психічного здоров'я); виховання ринкового мислення з його пріоритетами і недоліками та його сприйняття; партнерського ставлення до підприємництва; інтелектуальної активності; поваги до праці; навичок логічного та стратегічного мислення; чіткої національної, культурної, професійної ідентифікації.

2. Забезпечення суб'єктності бізнесу на позиції «відповідальний український бізнес». Людський капітал потребує безперервного, системного і систематичного піклування в процесі його формування і управління. Уряд і великий бізнес є великими суб'єктами стратегічного управління людським капіталом але не демонструють жодної стратегії. Їм бракує усвідомлення ситуації та узгодження дій, а є лише інерція, найменш витратний шлях отримання вигоди. Окремі стратегічні ініціативи великого бізнесу щодо розвитку людського капіталу не створюють системи: вони або занадто короткострокові, спрямовані на швидкий результат, або занадто вузькі, «точкові» і не впливають на ситуацію в цілому. Якщо бізнес усвідомлює себе суб'єктом стратегічного управління людським капіталом, він може об'єднати зусилля заради реалізації таких проектів. Ми ж маємо надзвичайно бідний національний, неполітичний бізнесовий проектний простір. Бізнес має значні ресурси та можливості впливу на людський капітал і водночас недостатню суб'єктність, відчуває відповідальність, але не готовий

взяти її на себе, не готовий діяти. Викладене дає підстави говорити про необхідність усвідомлення національним бізнесом відповідальності за розвиток країни, зміцнення позиції у діалозі з владою і суспільством.

Чимало науковців відзначає, що система охорони здоров'я має важливе значення в умовах зміни клімату, екологічних проблем та природних катастроф, тим більше, що вразливість до наслідків таких катастроф та техногенних аварій тісно пов'язана із соціальними детермінантами здоров'я. У 1992 р. міжнародна конференція країн-членів ООН в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) рекомендувала, як основу для розвитку світової спільноти, концепцію сталого поступу, що визначає принцип еволюції всієї природи, як його розуміє сучасна наука. Відтоді минуло більше двадцяти років. З часом концепція сталого розвитку визнана світовою спільнотою домінуючою ідеологією розвитку людської цивілізації у XXI ст., стратегічним напрямом забезпечення матеріального, соціального і духовного прогресу, стала новою політичною метою для більшості країн світу. Нині вона визнається єдиним дієвим, реальним кроком у подоланні глобальних проблем, виживання людства. Її підтримують більшість країн світу (за найпоширенішими даними 179 країн). Більше 100 з них розробили і прийняли власні стратегії та концепції сталого розвитку. Таку ж назву, «сталого розвитку», має одна із чисельних наукових шкіл глобалістики. Сталий розвиток – це керований розвиток суспільства, який задовольняє потреби сучасного покоління, не ставлячи під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби.

В Україні ідея сталого розвитку десятки років залишається ідеєю, так і не перетворившись у визначальне теоретико-концептуальне напрацювання влади, суспільства, еліти. Зрештою подібна ситуація характерна і для світового співтовариства. Перші кроки та завдання України в процесі переходу до сталого розвитку визначено більше десяти років тому, шляхом поступового напрацювання внутрішньодержавних правових актів, спрямованих на підтримку міжнародних рішень і програм, активізації роботи по створенню національної стратегії та розробці заходів локального характеру, однак проблема в практичній площині їх реалізації, переході кількісних показників у якісні, темпах імплементації ідеї сталого розвитку. Якщо у глобальному масштабі брак зрушень у бік сталого розвитку зумовлюється тим, що не вироблено відповідної комплексної політики на всіх рівнях світової спільноти, а також нездатністю всієї системи організації влади адаптуватися до нових умов, то на національному рівні очевидно дана ідея ще й не набула переважного поширення у громадянському суспільстві, недооцінюється політиками, не має достатнього політичного підґрунтя для її реалізації.

Концепцію сталого розвитку утворюють три нерозривно поєднані елементи (компоненти): економічний, екологічний, соціальний. На сьогоднішній день сталий розвиток став міжнародним трендом, універсальною політичною стратегією для національного та міжнародного рівнів. Але важливо при цьому зрозуміти, що він є безальтернативним і реальним кроком людства у формуванні майбутнього.

Громадянське суспільство нині лише формує елементи і структури власної участі в процесі сталого розвитку на зразок Всеукраїнської гро-

мадської організації «Екологія та соціальний захист України», яка ставить за мету розвиток суспільства через реалізацію саме стратегії сталого розвитку і проводить у зв'язку з цим роботу по створення осередків, виробленню та підтримці громадських ініціатив, формуванню штату спеціальних кореспондентів та виданні спеціалізованої газети тощо⁴. Зважаючи на це держава має більше уваги приділяти питанням розвитку громадянського суспільства в аспекті співпраці на принципах сталого розвитку. Адже План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджений Указом Президента України від 25 червня 2013 р. №342/2013, залишає поза увагою саму ідею сталого розвитку⁵, не говорячи вже про змістовне її наповнення.

Реалізація концепції сталого розвитку, як показує досвід, – завдання всіх, потребує активної участі як держави, так і громадянського суспільства, бізнесу, кожної людини. Відтак держава виступає головним, хоча звичайно не єдиним суб'єктом цього процесу, до того ж здатним формувати політику відносин.

Результати переходу України до сталого розвитку залежать не лише від політичної волі влади, стабільності її функціонування, а й політичного базису сталого розвитку. В даному випадку йдеться виключно про демократичну політичну систему, що здатна забезпечити систему відносин, в яких людина виступала б їх суб'єктом, а не об'єктом, вирішення проблем локального характеру, серед яких чи не найважливішою є формування парадигми сталого розвитку крізь призму ціннісних характеристик. Ці та інші проблеми були раніше предметом опрацювання автора цієї статті⁶. Але поруч з названими чинниками, які впливають на становлення України в процесі сталого розвитку, слід звернути увагу й на інші, як політична культура, політична відповідальність політичних акторів, уміння знаходити консенсус при вирішенні суспільно-політичних проблем.

Внесене до порядку денного світового співтовариства питання сталого розвитку потребує постійного змістовного наповнення і збагачення з метою вироблення практик його реалізації. Не випадково на 57-й сесії Генеральної Асамблеї ООН період 2005-2015 рр. Проголошено Десятиліттям освіти в інтересах сталого розвитку. Приведений вище аналіз характеристики політичного дискурсу сучасних політичних акторів можливо і є суб'єктивним, але значною мірою відбиває реалії політичної сфери відносин в Україні. На жаль факторів які заважають досягненню консенсусу і конструктиву у політичних акторів значно більше ніж тих, які сприяють цьому.

У науковій літературі розрізняють здоров'я індивідуума, тобто здоров'я окремої людини, та здоров'я населення (або громадське здоров'я – від англ. public health). Здоров'я людини – природний стан організму, якому притаманна рівноваженість з біосферою і відсутність будь-яких виражених хоробливих змін. Здоров'я населення, за визначеннями О. Щепіна, В. Юр'єва та ін., – це стан населення, який характеризується комплексом демографічних показників (народжуваність, смертність, смертність немовлят, рівень фізичного розвитку, захворюваність, середня очікувана тривалість життя)⁷. Здоров'я людини, зважають сучасні дослідники, – результат

комплексного впливу, складовою якого є екологічний чинник. У середньому здоров'я людини на 20% залежить від екологічних умов (50% – від способу життя, 20% – від генетичних чинників; 8-10 – від системи охорони здоров'я)⁸. Але у сучасному суспільстві здоров'я розглядають як важливу соціальну цінність та складову добробуту. Здоров'я набуває дедалі більшої суспільно-політичної ваги, посідає певне місце у публічному дискурсі, стає предметом вивчення різних суспільних наук. Це є біологічна, медична, філософська, економічна, соціальна, правова та політична категорія, що має індивідуальний та суспільний виміри. На стан здоров'я населення суттєво впливають демографічна та медична ситуації, духовний та культурний рівні, матеріально-економічний стан, соціальні відносини, конфлікти, засоби масової інформації, урбанізація, темпи індустріалізації тощо.

Політика охорони здоров'я – політика, яка ґрунтується на базових підходах за яких держава визнає право кожного на охорону здоров'я, забезпечує його захист, а також гарантує всім громадянам реалізацію їхніх прав у галузі охорони здоров'я. Така політика є відносно самостійною сферою суспільних відносин, пов'язаною з реалізацією національних і глобальних цілей, соціально-економічним реформуванням суспільства. Її результати слугують мірилом для оцінки рівня суспільного добробуту, розвитку суспільства та його безпеки. Сучасна політика охорони здоров'я ґрунтується на тому, що уряди країн несуть відповідальність за стан здоров'я населення, а не лише за стан та фінансування системи надання медичної допомоги, яка працює в країні.

Україна успадкувала радянську модель системи охорони здоров'я (так звану модель Семашка). Вона майже не зазнала формальних, нормативно закріплених змін за часів незалежності. Зараз спостерігається брак суспільних і приватних ресурсів для оздоровлення та підтримання здорового способу життя, комерціалізація системи охорони здоров'я, недоступність медичних послуг та ліків внаслідок їх високої вартості для значної частини населення.

Політика охорони здоров'я в Україні характеризується непослідовністю, неефективністю та не координованістю. Вузькопрофесійне, інструментально-прагматичне, медико-біологічне сприйняття охорони здоров'я в Україні гальмує вирішення проблем, пов'язаних із неналежним станом цієї сфери суспільних відносин. На даному етапі необхідно перейти до розуміння політики охорони здоров'я як складової забезпечення соціального добробуту населення, передумови розвитку людини і реалізацією нею свого життєвого потенціалу, елементу гарантування національної та глобальної безпеки. Проте ущільнення електорального поля від центру до лівого спектру, про що свідчить орієнтація на соціально-популістські передвибірчі гасла, ускладнює процеси ухвалення політичних рішень щодо унормування відносин у сфері охорони здоров'я⁹.

Для розвитку політики охорони здоров'я з огляду на сучасні моделі такої політики, що ґрунтуються на державно-приватному партнерстві, та специфіки української ситуації (лівову частку профілактичних і медико-соціальних послуг надають неурядові організації) потрібна інституціолізована взаємодія, соціальне партнерство держави і неурядових структур, перехід до суспільної моделі охорони здоров'я.

Слід підтримати позицію дослідників у тому, що реалізація такої моделі можлива за спільної участі держави, громадянського суспільства і бізнесу: держава здійснює стратегічне управління, організаційно-правове регулювання та матеріальне забезпечення охорони здоров'я; громадянське суспільство бере участь у просуванні престижності здорового способу життя і привертає увагу до соціальної значущості діяльності медичних працівників; на бізнесові структури покладається обов'язок соціального захисту працюючого населення та додаткового матеріального забезпечення сфери охорони здоров'я населення¹⁰. Поруч з цим важливими кроками залишаються визначеність щодо майбутньої моделі соціальної держави в Україні та формування комплексної стратегії розвитку охорони здоров'я, перегляді системи фінансування галузі, підготовка фахових працівників, інформаційне забезпечення впровадження політики охорони здоров'я, впровадження громадського контролю і протидія корупції, переорієнтація пріоритетів системи охорони здоров'я з лікування на профілактику та ін. Не виключено що такі кроки будуть болючими і складними, але вони є необхідними.

1. *Семигіна Т.* Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального: монографія / Семигіна Т. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – С. 6-7. 2. *Ковальська Л. Л.* Концептуальні дослідження теорії людського розвитку [Електронний ресурс] / Л.Л. Ковальська, Г.В. Савчук. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2009_6_1/18.pdt. Дата доступу 20.06.2014. 3. *Людський капітал України може вичерпатися швидше за природні багатства* – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrinform.ua/ukr/news/lyudskiy_kapital_ukraini_moge. Дата доступу 20.06.2014. 4. *Статус* Всеукраїнської громадської організації «Екологія та соціальний захист України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esz.org.ua/page_id=2327. Дата доступу 21.06.2014. 5. *План заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затверджений Указом Президента України від 25 червня 2013 р. №342/2013* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/342/2013>?Дата доступу 22.06.2014. 6. *Співак В. М.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: Монографія / Співак В.М. – К.: Логос, 2011. – С. 341, 344. 7. *Щепин О. П.* Здоров'я населення – основа розвитку здравоохорони / О.П. Щепин, Р.В. Коротких, В.О. Щепин, В.А. Медик; под ред. О.П. Щепина. – М.: [б.в.], 2009. – 376с. 8. *Головінов О. М.* Людський капітал в системі виробничих відносин: монографія / Головінов О.М. – Донецьк: Дон-ДУЕТ ім. Тугана-Барановського, 2004. – 160 с. 9 *Семигіна Т. В.* Взаємовпливи глобального і локального: уроки для охорони здоров'я України / Т.В. Семигіна // Міжнародна наукова конференція «Проблеми сталого розвитку суспільства за умов глобальних трансформацій»: зб. тез. – К.: Акад. праці і соц. відносин Федер. спілок України, 2013. –С. 138-139. 10. *Семигіна Т.* Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального: монографія / Семигіна Т. –С. 303-317; *Семигіна Т.* Аналіз політики охорони здоров'я: навч. посіб. / Семигіна Т. – К.: ВПЦ НаУКМА, 2012. – С. 313-398.